

УДК 346.9

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v101.2024.6>*В. В. Дутка*

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ НЕПЛАТОСПРОМОЖНОСТІ (БАНКРУТСТВА) ФІЗИЧНИХ ОСІБ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ

Вступ. Інститут банкрутства має тривалу історію, оскільки як тільки з'явилися грошово-кредитні відносини, одразу з'явилися і боржники, які не в змозі розрахуватися зі своїми кредиторами. На різних етапах розвитку людства правове регулювання визнання фізичної особи банкрутом змінювалося залежно від різних факторів. Фактично законодавство багато в чому відбиває світоглядні позиції, які панують у суспільстві в конкретних умовах [1, с. 55]. З моменту проголошення незалежності України законодавство про банкрутство неодноразово реформувалося, у тому числі змінювалося і правове регулювання банкрутства фізичних осіб. Дослідження та аналіз історії розвитку правового регулювання банкрутства фізичних осіб у часи незалежної України може бути корисним як для виявлення тенденцій такого розвитку, так і для прогнозування майбутніх змін, яких можна очікувати від законодавця.

Стан дослідження. Різні питання теорії і практики застосування до неплатоспроможних суб'єктів процедур банкрутства стали предметом дослідження таких вчених, як: О. Беяневич, О. Бірюкова, А. Бутирського, І. Бутирської, І. Вечірка, Л. Грабован, В. Джуня, С. Жукова, Ю. Кабенюк, Л. Ніколенко, Б. Полякова, Р. Полякова, П. Пригузи, В. Радзивілюк та інших. Проте актуальним залишається дослідження особливостей та проблемних аспектів правового регулювання інституту неплатоспроможності фізичних осіб на різних етапах розвитку законодавства України про банкрутство.

Тому **метою даної статті** є розкриття основних етапів розвитку законодавства України про банкрутство у частині особливостей регулювання інституту неплатоспроможності фізичних осіб.

Результати дослідження. Інститут банкрутства є одним із засобів регулювання економіки, який часто виступає «санітаром» останньої, усуваючи з обороту суб'єктів підприємницької діяльності, що діють неефективно [2, с. 26]. Важливим є належне законодавче врегулювання застосування до неплатоспроможних суб'єктів процедур банкрутства. Забезпечення ефективного нормативно-правового регулювання відносин в даній сфері є важливою складовою законодавчого забезпечення економічної політики та функціонування економічної системи держави [3]. При цьому велике значення має не лише якість нормативно-правової бази, що регулює господарські правовідносини, а й наявність дієвої системи судів, які б оперативно вирішували спори, що виникають у процесі господарської діяльності [4, с. 2].

Інститут банкрутства у цілому вперше було урегульовано законодавчим актом незалежної України у 1992 році. Верховна Рада України законотворчо визначила поняття банкрутства ще у редакції Закону України «Про банкрутство» від

14 травня 1992 року [5, с. 107]. Ст. 2 Закону України «Про банкрутство» тоді передбачала, що суб'єктами банкрутства, які підпадають під дію цього Закону, можуть бути юридичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності, неспроможні своєчасно виконати свої зобов'язання перед кредиторами або перед бюджетом.

У науковій літературі справедливо зазначається, що розвиток інституту банкрутства за останні десятиліття трансформувалася в бік розширення суб'єктів процедур банкрутства та посилення їх правової регламентації, доповнення прав та обов'язків кредиторів і боржника [6, с. 100].

Так, 30 червня 1999 року почала діяти нова редакція згаданого Закону, який тепер став іменуватися «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» (далі – Закон про банкрутство) і вперше поширив свою дію не лише на юридичних осіб, але і на фізичних осіб-підприємців. Ініціювати таку справу міг як боржник, так і кредитор. До заяви громадянина-підприємця про порушення справи про банкрутство міг бути доданий план погашення його боргів. За відсутності заперечень кредиторів арбітражний суд міг затвердити план погашення боргів, що було підставою для зупинення провадження у справі про банкрутство на строк не більше трьох місяців.

Ст. 48 редакції Закону 1999 року врегульовувала особливості розгляду арбітражним судом справи про банкрутство громадянина-підприємця. Ліквідаційна процедура громадянина-підприємця здійснювалася судом за допомогою державного виконавця або арбітражного керуючого [7, с. 469]. Разом з тим, як відзначається у науковій літературі, указаний Закон мав низку недоліків, які частково були усунуті шляхом унесення до нього змін. У Законі 1999 року відсутні обмеження для керуючого санацією й ліквідатора в частині самостійного розпорядження майном. Під час ліквідаційної процедури ліквідатор здійснює свою діяльність без плану та самостійно розпоряджається отриманими від продажу грошима [8, с. 9].

22 грудня 2011 року було прийнято нову редакцію Закону про банкрутство, яка набрала чинності 19 січня 2013 року. Відповідно до положень Закону в редакції 2013 року фізична особа-підприємець була боржником лише за зобов'язаннями, які виникли у неї у зв'язку зі здійсненням підприємницької діяльності [9, с. 75]. На практиці застосування процедур банкрутства до фізичних осіб-підприємців виявлялося недостатньо ефективним, чимало проблем виникало під час розмежування зобов'язань боржника, які пов'язані з здійсненням підприємницької діяльності, та які не пов'язані із здійсненням такої.

Наступним, ключовим етапом реформування законодавства України про банкрутство стало прийняття 18 жовтня 2018 року Кодексу України з процедур банкрутства (далі – КУзПБ), який передбачив чимало новел у правовому регулюванні банкрутства. Однією з основних таких новел стало запровадження в Україні інституту так званих споживчих банкрутств, що було довгоочікуваною подією у колі науковців і практиків [10, с. 89]. Особливістю цієї процедури є те, що провадження у справі про неплатоспроможність боржника-фізичної особи або фізичної особи-підприємця може бути відкрите лише за заявою боржника і розглядатиметься за місцезнаходженням боржника [11]. Як вказує з цього приводу Р. Поляков, це

свого роду революційне рішення – допустити в процедуру банкрутства як боржника фізичну особу, яка не є суб'єктом підприємницької діяльності. Таке може собі дозволити тільки економічно високорозвинена держава, оскільки підсумком ліквідації, а за КУзПБ – процедури погашення боргів громадян, є не тільки реалізація їхнього майна, а й списання боргу [12, с. 95].

Норми, які регулюють банкрутство фізичних осіб незалежно від наявності у них статусу суб'єкта підприємницької діяльності, почали діяти з жовтня 2019 року, проте вже на початку 2020 року світ сколихнула пандемія COVID-19, яка безумовно вплинула на судовий розгляд всіх справ, у тому числі справ про банкрутство. Крім того, із початком дії інституту банкрутства фізичних осіб не сталося того буму на відкриття справ про неплатоспроможність фізичних осіб, який очікувався, що було обумовлено не лише дією пандемії, але і дороговизною процедури.

Так, подаючи заяву про відкриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи боржник повинен авансувати винагороду арбітражного керуючого за три місяці роботи останнього. Розмір основної грошової винагороди арбітражного керуючого за виконання ним повноважень керуючого реструктуризацією становить 5 (п'ять) розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб за кожен місяць виконання арбітражним керуючим повноважень (тобто, на 2020-й рік розмір авансування становив 31 530 грн.). Судовий збір за подання даної заяви не передбачено Кодексом. Однак відомі прецеденти, коли суди залишали без руху заяви фізичних осіб у разі неподання доказів сплати судового збору за звернення із заявою про відкриття провадження у справі у встановленому законом порядку та розмірі [13].

З 17 жовтня 2020 року та на період дії карантину в процедурі банкрутства були запроваджені зміни, які, серед іншого, передбачали, що до дня початку функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи суд призначатиме арбітражним керуючим ту особу, кандидатура якої була запропонована ініціуючим кредитором/боржником під час звернення до суду з заявою про порушення провадження у справі про банкрутство. Не зважаючи на те, що такі зміни дещо спростили боржнику підготовку до процедури неплатоспроможності, оскільки дозволили наперед обирати арбітражного керуючого для виконання повноважень керуючого реструктуризацією. Проте необхідність сплати авансування винагороди арбітражного керуючого все ще залишалася, що часто ставало перешкодою для боржників, які хотіли скористатися даною процедурою.

Запровадження у 2022 році в Україні воєнного стану ще більше погіршило становище неплатоспроможних громадян, у зв'язку з чим законодавець остаточно спростив доступ до процедур банкрутства для боржників, прийнявши у 2023 році зміни до КУзПБ, якими на час дії воєнного стану встановлено можливість відкриття провадження у справі про банкрутство боржника без здійснення авансування винагороди арбітражному керуючому на депозитний рахунок суду. Таким чином, на сучасному етапі доступ для фізичних осіб до процедур банкрутства є максимально спрощеним, що дозволяє неплатоспроможним громадянам, які опинилися у скрутному матеріальному становищі, звільнитися від боргів. Разом з тим, у такому випадку частково постає питання про захищеність права арбітражного

керуючого на оплату своєї праці, адже укладення угоди про розстрочення сплати винагороди арбітражного керуючого ще не гарантує реального виконання такої угоди боржником у майбутньому. А. Бутирський та Л. Ніколенко зазначають, що арбітражний керуючий повинен мати змогу обирати, в якій саме справі про банкрутство брати участь, а від якої відмовитись, який розмір винагороди він має отримати тощо [14, с. 31]. А якщо, наприклад, провадження у справі про неплатоспроможність буде відкрито з урахуванням угоди про розстрочення сплати винагороди арбітражного керуючого, а у майбутньому такий арбітражний керуючий у справі буде замінений, то новому арбітражному керуючому доведеться працювати на умовах укладеної раніше з попереднім арбітражним керуючим угоди.

Висновки. Отже, законодавство України про банкрутство протягом періоду незалежності України розвивалося шляхом розширення кола суб'єктів, до яких можуть бути застосовані процедури банкрутства. Редакція Закону про банкрутство 1999 року вперше передбачила можливість застосування процедур банкрутства до фізичних осіб, проте лише щодо тих, хто зареєстрований як суб'єкт підприємницької діяльності. КУЗПБ вперше передбачив можливість визнання банкрутом будь-якої фізичної особи, незалежно від наявності у неї статусу підприємця, проте і за часи дії даного нормативно-правового акту до нього вносилися суттєві зміни, які обумовлені необхідністю спрощення доступу до процедур банкрутства фізичних осіб – спочатку у зв'язку з дією пандемії COVID-19, потім у зв'язку з дією воєнного стану.

Література

1. Булижин І. В. Історичний розвиток неплатоспроможності та банкрутства: компаративний аналіз світового й українського досвіду. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Юриспруденція*. 2015. № 17. Т. 2. С. 55–58.
2. Бутирський А. А. Значення інституту банкрутства для економічних відносин в Україні. *Матеріали круглого столу «Перші наукові читання пам'яті академіка В. К. Мамутова»* (8 лютого 2019 р., м. Київ). 2019. С. 23–27.
3. Минчинська І. В. Оцінка ефективності законодавства про банкрутство в Україні: економіко-правовий аспект. *Ефективна економіка*. 2020. № 10. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8267> (дата звернення: 12.12.2023).
4. Butyrsky A. A., Nikolenko L. N., Ivanyuta N. V., Butyrskaya I. A., Kabenok Y. V. Economic Disputes Resolving Models by Courts in the Post-Soviet Countries. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 2021. No. 24 (2). P. 1–9.
5. Суббот А. І., Суббот А. А. Розвиток та сучасність поняття банкрутства. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 5 (151). С. 102–109.
6. Орловська Ю. В., Ількова Н. В. Розвиток інституту банкрутства в Україні. *Економічний простір*. 2019. № 152. С. 93–103.
7. Поляков Б. М. Право неспроможності (банкрутства) в Україні : підруч. для студ. вищ. навч. закл. К. : Ін Юре, 2011. 560 с.
8. Богатир В. К. Історико-правова характеристика становлення ліквідаційної процедури як окремої судової процедури в справах про банкрутство. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. № 1. С. 6–12.
9. Пригуза П. Д., Пригуза А. П. Науково-практичний коментар Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» у редакції з 18 січня 2013 року (доктринальне тлумачення норм права неплатоспроможності та статей 1-21). Херсон: Видавництво «ТДС», 2013. 304 с.
10. Бутирська І. А. Банкрутство фізичних осіб: проблеми теорії та практики. *Економіка та право*. 2021. № 1. С. 89–95.

11. Караваєв І. Банкрутство фізичної особи — новий тренд, що набирає обертів. *Юридична газета online*. 14 квітня 2020. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/bankrutstvo-i-restrukturizaciya/bankrutstvo-fizichnoyi-osobi-noviy-trend-shcho-nabirae-obertiv.html> (дата звернення: 12.12.2023).
12. Поляков Р. Б. Інститут банкрутства (неспроможності) в Україні та Німеччині: порівняльно-правове дослідження: монографія. Київ, Юрид. вид-во «Право України», 2023. 472 с.
13. Бондарчук О. Банкрутство фізичної особи через карантин: як позбавитися боргів. *Ligazakon*. 08 травня 2020. URL: https://biz.ligazakon.net/analytics/195155_bankrutstvo-fzichno-osobi-cherez-karantin-yak-pozbavitisy-a-borgv (дата звернення: 12.12.2023).
14. Бутирський А. А., Ніколенко Л. М. Виплата винагороди арбітражному керуючому у справі про банкрутство: теоретичні і практичні проблеми. *Економіка та право*. 2021. № 2. С. 25–32.

Анотація

Дутка В. В. Історичний розвиток інституту неплатоспроможності (банкрутства) фізичних осіб в незалежній Україні. — Стаття.

Стаття присвячена дослідженню історичного розвитку правового регулювання інституту неплатоспроможності (банкрутства) фізичних осіб в незалежній Україні.

З моменту проголошення незалежності України законодавство про банкрутство неодноразово реформувалося, у тому числі змінювалося і правове регулювання банкрутства фізичних осіб. Дослідження та аналіз історії розвитку правового регулювання банкрутства фізичних осіб у часи незалежної України є корисним як для виявлення тенденцій такого розвитку, так і для прогнозування майбутніх змін, яких можна очікувати від законодавця.

Метою статті є розкриття основних етапів розвитку законодавства України про банкрутство у частині особливостей регулювання інституту неплатоспроможності фізичних осіб.

Автором наголошено, що законодавство України про банкрутство протягом періоду незалежності України розвивалося шляхом розширення кола суб'єктів, до яких можуть бути застосовані процедури банкрутства. Редакція Закону про банкрутство 1999 року вперше передбачила можливість застосування процедур банкрутства до фізичних осіб, проте лише щодо тих, хто зареєстрований як суб'єкт підприємницької діяльності. КУзПБ вперше передбачив можливість визнання банкрутом будь-якої фізичної особи, незалежно від наявності у неї статусу підприємця, проте і за часи дії даного нормативно-правового акту до нього вносилися суттєві зміни, які обумовлені необхідністю спрощення доступу до процедур банкрутства фізичних осіб — спочатку у зв'язку з дією пандемії COVID-19, потім у зв'язку з дією воєнного стану. Так, з 17 жовтня 2020 року та на період дії карантину в процедурі банкрутства були запроваджені зміни, які, серед іншого, передбачали, що до дня початку функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи суд призначатиме арбітражним керуючим ту особу, кандидатура якої була запропонована ініціюючим кредитором/боржником під час звернення до суду з заявою про порушення провадження у справі про банкрутство. А у 2023 році до законодавства про банкрутство були внесені зміни, якими на час дії воєнного стану встановлено можливість відкриття провадження у справі про банкрутство боржника без здійснення авансування винагороди арбітражному керуючому на депозитний рахунок суду.

Ключові слова: банкрутство, неплатоспроможність, споживче банкрутство, Кодекс України з процедур банкрутства, арбітражний керуючий.

Summary

Dutka V. V. Historical development of the institution of insolvency (bankruptcy) of natural persons in independent Ukraine. — Article.

The article is devoted to the study of the historical development of the legal regulation of the institution of insolvency (bankruptcy) of natural persons in independent Ukraine.

Since the declaration of Ukraine's independence, the bankruptcy legislation has been repeatedly reformed, including the legal regulation of bankruptcy of natural persons. Research and analysis of the history of the development of the legal regulation of bankruptcy of individuals during the time of independent Ukraine is useful both for identifying trends in such development and for predicting future changes that can be expected from the legislator.

The purpose of the article is to reveal the main stages of the development of the legislation of Ukraine on bankruptcy in terms of the peculiarities of the regulation of the institute of insolvency of individuals.

The author emphasized that Ukrainian legislation on bankruptcy during the period of Ukraine's independence developed by expanding the range of entities to which bankruptcy procedures can be

applied. The revision of the Bankruptcy Law of 1999 provided for the first time the possibility of applying bankruptcy procedures to natural persons, but only to those who are registered as a business entity. For the first time, the Code of Ukraine on bankruptcy procedures provided for the possibility of declaring any natural person bankrupt, regardless of whether he has the status of an entrepreneur, but even during the period of validity of this regulatory legal act, significant changes were made to it, which are due to the need to simplify access to bankruptcy procedures for natural persons – initially in connection with the effect of the COVID-19 pandemic, then in connection with the effect of martial law. Thus, from October 17, 2020 and for the period of the quarantine, changes were introduced in the bankruptcy procedure, which, among other things, provided that, until the date of the start of operation of the Unified Judicial Information and Telecommunication System, the court will appoint as the arbitration administrator the person whose candidacy was proposed by the initiating creditor /by the debtor when applying to the court with an application to initiate bankruptcy proceedings. And in 2023, amendments were made to the bankruptcy legislation, which, during the martial law, established the possibility of opening proceedings in the case of the debtor's bankruptcy without making an advance payment to the arbitration administrator to the court's deposit account.

Key words: bankruptcy, insolvency, consumer bankruptcy, Code of Ukraine on bankruptcy procedures, arbitration administrator.